

İsa Həbibbəyli - 70

"Mətn mədəniyyəti" və ya məhsuldar ideyaların monolitliyi

(Əvvəli ötən sayımızda)

Müşahidələr göstərir ki, İsa müəllimin elmi nitqinin hazırlıq əlamətləri. Monotematiklik, kommentarlıq və faktoloji xüsusiyyətlərdən ibarətdir.

İ.Həbibbəylinin elmi nitqinin əlamətlərindən biri də yüksək hazırlıqdır. Onun həm şifahi, həm də yazılı nitqinin hazırlıq dərəcəsi bizcə, çox yüksəkdir. Bizə elə gəlir ki, elmi mətn, elmi nitq təbii hadisə kimi doğulmur, meydana gəlir, əksinə qeyri-mütəşəkkil olaraq bunun üçün münbit şərait, imkan yaranır. Bu imkanı İsa müəllim özü yaradır. Ona görə də onun nitqinin təsir gücü auditoriyaya, onun çoxsaylı oxucularını ciddi şəkildə maraqlandırır.

İsa müəllimin məqalə və kitablarındakı bütün elmi proqnozlar sistemli və müntəzəmdir, əlaqəli şəkildədir və bu proqnozlar inandırıcıdır.

İ.Həbibbəylinin elmi nitqinin informativliyi asanlıq, sadəliyi, anlaşılıqlığı ədəbi dilin normalarına uyğun tənzimlənməlidir. Ciddi normativlik sözügedən elmi nitqin tələblərindəndir. Bu cəhətdən İsa müəllimin elmi nitqi savadlıdır, nitqi keyfiyyətlidir, yüksək dərəcəlidir, etik tələblərə tam cavab verir.

Yüksək dəqiqlik tələbi İsa müəllimin elmi nitqinin başlıca xüsusiyyətlərindən sayıla bilər. Dəqiqlik tələbi altında faktların doğruluğu, gerçəkliyi, həqiqiliyi, etibarlılığı, möhtəbərliliyi, səhihliyi, yəqinliyi dərk edilir. Bu xüsusiyyətlər onun elmi terminologiyadan, fakt və sitatlarıdan düzgün istifadədə, korrektdə, terminləri öz idrakına, dünyagörüşünə görə mənalandırmasından və inoizahından asılıdır.

İsa müəllimin elmi nitqində ədəbi bilik xüsusiyyəti çox aydın görünür. Qurduğu, işlətdiyi ifadə və cümlələrin. Mövzu və ideyaların ədəbiyyəti. Spekiyatıv (nəzəri, təcrübəyə əsaslanmayan) mətnlərə onun yaradıcılığında təsadüf etmək mümkün deyil.

İ.Həbibbəylinin elmi nitqində məntiqilik xüsusiyyəti çox güclüdür. Buraya arqumentlilik əlamətini də daxil etmək olar. Elmi fikrin, düşüncəsi dərin, arqumentlilik - şərh edilən məsələnin əsaslandırılması və inandırıcılığı. Onun çıxardığı nəticələr elmi-nəzəri cəhətdən əsaslanılır. Bir-birindən asılılıq, bir-birinə təsir, bir-birindən törəmə xüsusiyyətləri bunun məxsusi əlamətlərini təşkil edir.

İ.Həbibbəylinin elmi nitqində pragmatik prinsiplər gözlənilir. Elmi nitqdə pragmatiklik retrospektiv və perspektiv tədqiqatları nümayiş etdirir. Elmi pragmatika kontekstdə böyük tarixi epoxanı formalaşdırır.

Böyük alimin elmi nitqində varislik (arasıkəsilmədən, ardıcıl surətdə əvəz etmək, birindən o birinə keçmə) xüsusiyyəti. Qurulan mətnin hissələri ardıcıl olaraq bir-biri ilə arasıkəsilməz biçimdə bağlanır.

İ.Həbibbəylinin elmi nitqində tədrisçilik xüsusiyyəti alimin «böyük şəxsiyyətlərə yenidən qayıtmaq» kimi ciddi vəzifələrin yerinə yetirilməsini göstərir. Məsələn, tədqiqatçı görkəmli ədəbiyyatşünas və böyük müəllim Firidun bəy Köçərli haqqında yazdığı məqalədə köçərli-

şünaslığın qarşısında bu böyük şəxsiyyətə yenidən qayıtmağın çox vacib olduğunu nəzərə çatdırır. Ona görə ki, bu böyük müəllimin «Azərbaycan ədəbiyyatının tarixi materialları» əsəri Azərbaycan ədəbiyyatı tarixçiliyinin möhkəm bünövrəsidir. Firidun bəy Köçərli professional ədəbiyyatşünaslığın elmi əsaslarını yaratmışdır və s. (səh.450).

Və İsa müəllim bu məsələyə yenidən qayıdır. Firidun bəy Köçərlinin Qoridən yazılmış məktublarını tapır və onu məktublaşma mədəniyyəti örnəyi kimi təqdim edir.

İ.Həbibbəylinin nitqində ətraflılıq, müfəssəllik xüsusiyyətləri. O, faktları dəqiq təsvir edir, kommentarlaşdırır. «Rüstəm Behrudi Azərbaycanı böyük türk dünyası ilə birlikdə dərk və vəsf edir. «Salam, dar ağacı» şeiri də Azərbaycanın azadlıq arzusunu türk dünyası xalqlarının böyük ümidləri səviyyəsində bütün genişliyi ilə ifadə edə bilən, mühüm ümumiləşdirmə imkanlarına malik olan mükəmməl şeirdir» (səh. 1027).

İsa müəllimin elmi nitqində kommunikativ identifikasiya əlaməti də üstün yer tutur. Qeyri-kateqoriyalıq, qeyri-postulatlıq, demokratiklik xüsusiyyətləri bu əlamət daxilində cəmləşir.

Xüsusi didaktiklik (nəsihətəddici, nəsihətverici, öyüdverici) əlaməti: «Səməd Vurğun tarixə xeyir verəcək saf ürəkli insanların yetişməsində elmin gücünü düzgün qiymətləndirmişdir. O, elmi əsərlərində də eyni həyəcanla gənc nəsələ elm öyrənməyi tövsiyə etmişdir. Ümumiyyətlə, «elmin gücü» motivi Səməd Vurğunun ictimai-mədəni və mənəvi tərəqqidə mühüm amil kimi dəyərləndirdiyi əsas meyardır» (səh.509).

Yığcam emosionalıq xüsusiyyəti. İsa müəllimin elmi nitqində tipiklik, effektivlik xüsusiyyətləri. «Rüstəm Behrudi üçün söz yalnız ədəbiyyat yaratmaq deyil, həm də yazdığı şeirlərdən boylanan tərcümeyi-haldır» (səh.1024).

Bütün bu xüsusiyyətlər İ.Həbibbəylinin elmi nitq üslubunun kommunikativlik yaradan əlamətlərindəndir.

Elmi mətnin mühüm elementlərindən biri sitatlarıdan istifadədir. Məlumdur ki, elmi mətnin arqumentləşdirilməsində sitatların rolu böyükdür. Sitatdan istifadə etməyən H.Həbibbəyli bəzi hallarda öz fikrini aydınlandırmaq, dəqiqləşdirmək, sübuta yetirmək məqsədilə başqalarının sözlərində də müraciət edir.

İ.Həbibbəylinin elmi nitqdə sitatlaşmanın əsas qaydalarına əməl olunur. İntertekstualıq əsasən elmi mətnlərdə gerçəkləşir. Bu anlayış sitatlaşma prosesi ilə bağlıdır. İntertekstualıq bir mətnin başqa mətnlə münasibətidir. Bu zaman ayrı-ayrı, «yad» mətnlərarasında münasibət yaranır. Bu münasibəti, əlaqəni öyrənmək üçün «intertekstual» terminindən istifadə olunur. «İntertekstualıq nəzəriyyəsinin əsası 1967-ci ildə qoyulmuşdur. Sitatlaşma elmi kommunikasiyada əsas intertekst formasıdır.

İ.Həbibbəyli Azərbaycan romantizmin görkəmli nümayəndəsi Hüseyn Cavidin sənətini təhlil edərkən fikrini əsaslandırmaq üçün görkəmli ədəbiyyat tənqidçiləri olan Məmməd Cəfərdən, Məsud Əlioğlundan ardıcıl sitat verir: «Şairin lirik «məni»i də qayğılı, narahat düşüncələr və zəngin xəyallarla yaşayan,

nəfəs alan, sevən filosof xarakterli aşıqdır... Buna görədir ki, akademik Məmməd Cəfər Cəfərov Cavidin mütəfəkkir moralist şair olduğunu qeyd edir (Məmməd Cəfər Cəfərov. Seçilmiş əsərləri, II cild, Bakı, 1975, səh.214), Məsud Əlioğlu isə onun Məsud və Şəfiqə kimi qəhrəmanlarını «iki əks qütbə bölünmüş müxtəlif fəlsəfi-estetik fikrin simvolu» (Məsud Əlioğlu. Ədəbi fraqmentlər. Bakı, 1974, səh.117) olan surətlər adlandırır (səh.351).

Metaforlardan istifadə onun elmi dilinin, fərdi üslubunun orijinallığını üzə çıxarır: qəlbində kök salan romantik duyğular, lirik biçim, əlçatmaz, hissedilməz duyğu, romantik örpək, nikbin poetik hava və s.

Mövcud ictimai gerçəkliklə barışmayan M.Hadinin romantik baxışları həmişə işıqlı gələcəyə dikilir. Xoşbəxt gələcək onun bütün ideyalarının nəticəsi, iztirablarının və romantik örpəyi arxasında gülümsəyən şanlı gələcək günəşi və ardınca buz bədənli okeana isti iqlim qurşaqları yayan nəhəng aysberq kimi Hadinin «qızdırmalı halımda saçmalarım» formasında təzahür edən şeir ümmanına nikbin poetik hava gətirir». Həmin poetik nikbinlik Hadi kədrini işıqlı ümidlərlə qovuşdurur» (səh.404).

İsa Həbibbəylinin yaxşı bir dili var, bu dil oxucunu, əlbəttə, yüz faiz razı salır. Aydınıq keyfiyyəti bu dilin mərkəzində durur. Başlıca məziyyət, yaxşı cəhət İsa müəllimin dilinin aydınlığındadır.

Başqa bir məziyyət, cəhət - asanlıq, qısalıq, cümlədən cümləyə keçid azadlığıdır (müstəqilliyidir).

Söz Həbibbəylinin təqdimatında həmişə termin səviyyəsinə yüksəlir, çevrilir. «Yazıcının (Hüseyn İbrahimov) qələmə aldığı çoxcəhətli əhvalat və obrazların mərkəzində, əsasən, bir meyar dayanır: Ləyaqət! Müəllif təsvir etdiyi hadisə personajları qiymətləndirmə barometrinə çevirdiyi bu yüksək mənəvi keyfiyyəti aşkarlamaq niyyəti ilə hər dəfə yeni hadisəyə müraciət etmiş, aralarında müəyyən bənzəyiş olsa da, bir-birini təkrar etməyən vəziyyətlər yaratmışdır» (səh.677).

İsa müəllimin elmi nitqini (şifahi olaraq) spontanlıq, çoxkanallılıq, qayıtmazlıq, dönməzlik-bərpa edilməzlik kimi keyfiyyətlər təşkil edir.

Bundan savayı, xüsusi struktur məzmun, mahiyyət, böyük həcmdə metatekst elementləri, mürəkkəb sintaktik strukturun dərəcəsinin qorunub saxlanması, kontakt - əlaqə qurucu vasitələrdən və s. istifadə də onun üslub tərzini səciyyələndirir.

Beləliklə, elmi mətn dil daşıyıcılarının mənimsəmə obyektlərindən biridir. Elmi mətnlər altmətn sistemində daxildir. Bu baxımdan Azərbaycan elmi dilin, elmi üslubunun müasir mərhələdə formalaşması və inkişafında İsa Həbibbəylinin mətn qurucu işlərinin rolu danılmazdır. Müxtəlif və rəngarəng elmi informasiyalar bu mətnlər vasitəsi ilə gerçəkləşir və mütəxəssislərə çatdırılır.

8.X.2019-cu il

İsmayıl KAZIMOV,
filologiya elmləri doktoru,
professor